

Хромова Ольга (Київ)

УКРАЇНІЗАЦІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ В СТАНОВЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ: ДОСВІД 1920-30х РОКІВ і СЬОГОДЕННЯ

У статті розглядаються суперечливі процеси українізації 1920-30-х років та її вплив на становлення системи національної освіти. Здійснена спроба простежити історичні паралелі між реформами в культурно-освітній сфері перших десятиліть радянської влади в Україні та відповідних реформ за часів незалежності, виявити причини їх незавершеності та наслідки.

Ключові слова: *освіта, національна система освіти, українізація, коренізація, національне відродження, українська мова.*

В наш час вже не потребує додаткової аргументації теза про те, що освіта посідає одну з провідних позицій серед соціальних інститутів цивілізованого суспільства. В сучасному інформаційному суспільстві, де засобом виробництва стає, перш за все, інтелектуальний, а не матеріальний капітал, роль освіти невпинно зростає. Що, в свою чергу, потребує постійного підвищення якості освіти, вчасного оновлення її змісту таким чином, щоб вона могла відповідати викликам часу і тим завданням, які стоять перед суспільством на певному етапі його розвитку. Завдання створення такої системи освіти цілком усвідомлюється українською державою і суспільством, про що свідчать неодноразові спроби урядовців вибудувати стратегію розвитку освіти (Національна доктрина розвитку освіти, затверджена 17 квітня 2002 р., Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р., схвалена 25 червня 2013 р.), суперечливі освітянські реформи та широке громадське обговорення цих процесів. Тобто той факт, що «якісна освіта є необхідною умовою забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства» [1] на сьогодні вже є незаперечним.

Разом з тим, однією з найважливіших проблем, які сьогодні ми маємо вирішити на шляху до формування нової системи освіти – це розуміння і чітке визначення того, як ця система трактуватиме цінності нашої нації. Саме розбудова національної освіти, яка має формувати

національну самосвідомість і виховувати людину громадянином своєї держави є, на наш погляд, головною умовою збереження єдності українського суспільства та його подальшого просування шляхом прогресивних змін. Тільки така система освіти і виховання, яка буде забезпечувати залучення молоді до світових загальнолюдських цінностей, і, водночас, створювати умови для глибокого пізнання своєї мови, історії, культури, традицій, для формування національної гідності, сьогодні може бути умовою розбудови розвинутого громадянського суспільства, працювати на процес державотворення і здійснення дійсних реформ в країні. І саме така система освіти може формувати національну еліту, яка в усі часи сприяє ефективній національній самореалізації і спроможності суспільства протистояти історичним викликам, а отже, забезпечує виживання народу як цілісності.

Перші спроби побудови національної системи освіти в Україні були здійснені під час Української національної революції 1917-1920-х років. Але в умовах війни на декілька фронтів, окупації частини території та зміни режимів, ці спроби були безсистемними і, як наслідок, невдалими. Більш послідовним, незважаючи на його суперечливість, на наш погляд, було реформування освіти, що почалося після встановлення радянської влади в Україні і було тісно пов'язане з політикою українізації. Саме українізація, на наш погляд, в тих умовах відповідала завданням розбудови національної освіти і виховання нової національної еліти.

На сьогодні в українській історичній науці проблема українізації 20-30-х років є вже досить дослідженою. Істотний приріст в науковому висвітленні проблеми відбувся за останні 25 років. Хоча про українізацію почали писати ще з 1920-х років, офіційна радянська історіографія інтерпретувала цю політику та її наслідки виключно в дусі загального курсу історії КПРС, як досягнення національної політики в СРСР. Дослідники не могли детально розглянути діяльність тих провідників українізації, які згодом були репресовані, висвітлити і проаналізувати позитивні зрушення в розвитку української культури, поштовх яким був даний саме з початком більшовиками політики коренізації, яка в Україні отримала назву українізації. З-поміж робіт, що були надруковані ще до розпаду СРСР можна виділити статтю Ю. Шевельова [2], яка вийшла, що правда, в Мюнхені, та статті Н. Горбача [3] та В. Лозицького [4]. В українській історіографії 90-х років важливим кроком до подолання стереотипів та переоцінки українізації стала праця В.М. Даниленка, Г.В. Касьянова та С.В. Кульчицького [5]. Проблемами українізації після

здобуття незалежності займаються і інші відомі українські історики Ю.І. Шаповал, В.Ф. Солдатенко, В.А. Кондратюк, О.А. Рафальський, А.Ю. Зайцев, Я.Р. Дашкевич та ін. У 2003 р. з'явилося і узагальнююче колективне дослідження «Українізація 1920-30-х років: передумови, придбання, уроки», в якому вже досить ретельно розглядається політика українізації в різних сферах життя - партійних і державних органів, системи освіти, науки, періодичних видань, армії, наводяться статистичні дані [6]. Ґрунтовним зарубіжним дослідженням останнього десятиліття з проблем політики українізації, що проводилася радянською владою є робота О.Ю. Борисьонюк [7]. Багато дослідників, розглядаючи процеси розвитку української культури, в 1920-ті роки, відзначають цей період як процес культурно-національного відродження, яке почалося в добу української національної революції. У зв'язку з цим в деяких роботах постає питання про зв'язок останнього з більшовицькою політикою українізації. Але, на нашу думку, ще залишається недостатньо дослідженим вплив політики українізації на становлення саме української національної системи освіти, а не радянської системи взагалі, не проаналізовані і не усвідомлені глибинні наслідки її впровадження та подальшого скасування, що могло б бути корисним у визначенні причин уповільненого розвитку вітчизняної освіти вже в наші дні. Не досліджені також подібні процеси, що почалися із здобуттям Україною незалежності в 1991 році, їх кореляція з досвідом перших десятиліть ХХ століття.

Завданням даної статті є простежити роль політики українізації, що проводилася радянською владою в 1920-30-ті роки, в становленні національної системи освіти в Україні, а також проаналізувати особливості освітньої політики вже за часів незалежності та показати взаємозв'язок вищевказаних процесів.

Спираючись на значний науковий доробок вітчизняних та зарубіжних вчених в дослідженні проблеми українізації в 1920-30-х роках ми можемо впевнено стверджувати, що політику коренізації взагалі більшовики почали провадити з огляду на розмах національно-визвольної боротьби в національних районах у 1917-1920 рр. Радянське керівництво добре розуміло, що без задоволення мінімальних національних вимог пригноблених народів доля більшовизму в республіках завжди буде під загрозою. Треба було спрямувати національний рух в потрібне русло. Саме тому і повстало завдання виваженою національної політики.

Впровадження українізації почалося, перш за все, з розробки основ мовної політики, оскільки українська мова набула статусу держав-

ної під час національно-визвольних змагань 1917-1920-х років. Також, насамперед, через мову завжди відбувається долучення до певної культури взагалі, з розвитку мови починається національне-культурне відродження. Тому, починаючи з 1920-х рр. було прийнято ряд постанов ВУЦВК УСРР «Про застосування в усіх установах української мови нарівні з великоросійською» від 21 лютого 1920 р., «Про введення української мови в школах і радянських установах» від 21 вересня 1920 р., постанова ЦК КП (б)У «Цілі і завдання українізації» від 6 лютого 1922 р. Однак остання підкреслювала повну рівноправність української і російської мов і необхідність боротьби проти «штучної українізації і русифікації», тобто була спрямована на збереження паритету в мовній політиці. Спочатку українізація проводилася, перш за все, в середовищі компартійного апарату, але з приходом в Наркомат освіти М. Скрипника, вона почала активно впроваджуватися в системі освіти і культури взагалі. Політику коренізації в Україні, крім М. Скрипника, очолювали Г. Гринько, В. Затонський, М. Скрипник, Я. Ряппо, О. Шумський та ін. Саме ця група керівників намагалася максимально використати офіційний курс радянського уряду щодо «національних меншин» в інтересах культурного і національного відродження.

Погляди очільників радянської влади звернулися саме в бік освіти тому, що вона давала чудові можливості прищеплювати новим поколінням радянські цінності. І робити це було краще рідною для народу мовою. Виключна роль у здійсненні українізації відводилась школі, яка розглядалася більшовицькою владою як один із найголовніших ідеологічних інститутів.

Українізація збіглася в часі з розгортанням більшовиками так званої культурної революції, одним із головних напрямів якої була ліквідація неписьменності. Водночас, на порядок денний було поставлено питання щодо введення загальної обов'язкової початкової освіти. У 1925 р. було запроваджене для дітей обов'язкове чотирикласне, а у 1931 р. - семикласне навчання. Основними заходами українізації шкільної освіти були: переведення на українську мову навчання в закладах освіти, підготовка відповідних педагогічних кадрів, які навчали дітей рідною мовою, друк належної кількості підручників українською мовою тощо. Як наслідок, якщо до революції 1917 р. в Україні взагалі не було українських шкіл, на 1 жовтня 1923 р. тільки 59 % шкіл в республіці були українськими [8, с. 27], то до початку 1927 р. на українську мову навчання перейшли 79,4 % шкіл соціального виховання та 80 %

шкіл ліквідації неписьменності [9, с. 29]. У решті шкіл викладання здійснювалося мовами народів, які проживали в Україні: російською, грецькою, польською, німецькою, чеською, єврейською тощо.

Активно впроваджувалася українська мова викладання і у вищих навчальних закладах. В Декреті РНК УСРР «Про заходи по українізації навчально-виховних і культурно-освітніх установ» [10] зазначалося, що в найближчі два навчальні роки треба було завершити перехід на викладання українською мовою. Наркомату освіти було доручено провести облік викладачів, які не володіли українською мовою і здійснити термінові заходи щодо її вивчення, а також розвернути широку діяльність по підготовці кадрів викладацького складу, які володіють українською мовою, для забезпечення як початкової, так і вищої школи українськими викладачами.

Треба зазначити, що у вишах активний спротив політиці українізації чинили як професори, особливо технічних навчальних закладів, так і самі студенти. Адже міське населення УСРР, особливо в південних та східних областях було переважно російськомовним. Викладання українською мовою запроваджувалося вже в 1923/1924 навчальному році на вищих педагогічних курсах, факультетах соціального виховання інститутів народної освіти, факультеті професійної освіти Київського інституту народної освіти, в сільськогосподарських навчальних закладах, профшколах, технікумах та інститутах, закладах соціально-економічної освіти з кооперації. З 1924/1925 н.р. у вищезазначених навчальних закладах вводились вступні випробування на знання української мови. У медичних вишах викладання українською мовою запроваджували лише у Київському медичному інституті та в медичних школах, які обслуговували українськомовне населення. Вищі навчальні заклади художньої освіти переходили на українську мову викладання по мірі можливостей. Для технічних вишів викладання українською мовою взагалі було не обов'язковим, однак зрушення у справі підготовки кадрів української національної інтелігенції були все ж помітні.

Планом українізації системи вищої освіти передбачалося також проведення студентами практики в установах профспілки освіти українською мовою. Правління стимулювало заснування та розвиток спеціальних гуртків серед студентів, а студентські літературні організації повинні були систематично влаштовувати прилюдні літературні вечори. Діловодство у вузах також повинно було вестись українською мовою.

Незважаючи на всі вищезазначені заходи, українізація вишів йшла досить повільно. Особливо це стосувалося медичних і технічних закладів. На це були об'єктивні причини. Перш, за все, не розробленість наукової термінології та номенклатури. Не вистачало українських підручників і термінологічних словників. Крім об'єктивних, на уповільнення темпів українізації впливали і суб'єктивні причини: неухвалене ставлення керівництва окремих вузів до вказівок Наркомату освіти УСРР, а це, у свою чергу, пояснювалося відсутністю контролю за розпорядженнями та небажанням викладачів. Невдовзі українізація була згорнута керівництвом СРСР в контексті боротьби з «українським буржуазним націоналізмом». Але незважаючи на певні протиріччя в засобах її проведення та нетривалість у часі, вона започаткувала становлення і розвиток саме національної системи освіти, виховання нових кадрів національної інтелігенції, що стало підґрунтям для національного і культурного відродження, формування самосвідомості українського народу. Можливо, що саме розпочата в 20-ті роки політика українізації завадила в подальшому остаточному зросійщенню українського населення під тиском русифікаторської політики радянської влади.

На жаль, в процесі реформування системи української освіти після здобуття незалежності, не були враховані уроки попередніх спроб. Мета створення змісту національної школи, по суті, так і залишилася без наукового підґрунтя. В 90-х роках ХХ століття знов була започаткована українізація системи освіти, оскільки не можна було розбудовувати національну державу, коли за статистикою на момент здобуття Україною незалежності лише 49,3 % школярів України навчалися українською мовою [11]. Але вона була навіть ще більш суперечливою та непослідовною, на наш погляд, чим схожа політика радянської влади. Так, певних успіхів було досягнуто в розбудові української школи, принаймні, про це свідчить статистика: у 2012 р. українською навчалось 81,9 % учнів. Водночас, знов не було створено потужного керівного органу цього процесу, одразу ж був взятий курс на «лінгвістичний компроміс» щодо мовного питання, в тому числі й у сфері освіти. Особливо це позначилося на системі вищої освіти. Адже викладання в вишах Центру, Півдня та Сходу України (за виключенням, можливо, Києва), як і раніше, велося переважно російською мовою. Викладачі та студенти відверто саботували перехід на українську мову навчання та викладання. В Криму і на Сході України існували лише поодинокі українські гімназії, а вищі навчальні заклади, за рідким виключенням, «віддавали належне» державі тим, що

мали на філологічних факультетах відділення української мови та літератури. Це, насамперед, призвело до того, що за роки Незалежності так і не вдалося побудувати дійсно національну систему освіти, яка б формувала у людини усвідомлення особистої української ідентичності, виховувала б любов до власної культури, історії і країни. Жахливі наслідки цих процесів ми спостерігаємо сьогодні і маємо подолати в майбутньому.

Література

1. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
2. Шевельов Ю. Радянська політика 1925-32 років // Сучасність. – Ч.5 (265). – 1983. - Травень.
3. Горбач Н. Українізація: злет і трагедія // Жовтень. - 1989. - № 3.
4. Лозицький В. С. Політика українізації; історія, проблеми, уроки// Український історичний журнал. - 1989. - № 3. – С.46-55.
5. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті роки. – К.: Либідь, 1991. – 141 с.
6. Українізація 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки /Відп. ред. В.А. Смолій; Авт. кол.: В.М. Даниленко, Я.В. Верменич, П.М. Бондарчук, Л.В. Гриневич, О.О. Ковальчук, В.В. Масненко, В.М. Чумак. НАН України. Інститут історії України. - К.: Інститут історії України, 2003. - 392 с.
7. Борисенок Е.Ю. Феномен советской украинизации 1920 – 30-е годы. – М.: Европа, 2006. – 256 с.
8. Бюллетень 8 Всеукраинской конференции КП(б)У. Стенограмма. – Харьков, Держ. вид-во, 1924. – 39 с.
9. Затонський В. П. Матеріали до Українського національного питання // Більшовик України. – 1927. – № 6. – С. 9–32.
10. Декрет Совета Народных Комиссаров УССР «О мерах по украинизации учебно-воспитательных и культурно-просветительных учреждений» // Бюллетень украинского главного комитета профессионально-технического и специально-научного образования. – 1923. – № 7–8. – С. 52–54.
11. Частка учнів в школах України, що навчаються українською [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://statistika.in.ua/mova2001/ukrainska_v_shkolah.